

Гай-Нижник П.П.,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса НАН України

ПЕРША ЗОВНІШНЯ ПОЗИКА УРЯДУ УНР: УМОВИ І ПРИЧИНИ НЕВДАЧІ

Висвітлюється спроба уряду Української Народної Республіки отримати грошову позику від уряду Французької Республіки наприкінці 1917-го — на початку 1918 року.

The article elucidates attempts undertaken by the government of the Ukrainian National Republic to receive monetary loan from the government of the French Republic at the end of 1917 and the beginning of 1918.

Ключові слова: УНР, грошова позика, фінансова політика, зовнішній кредит.

Лютий 1917 року видався для народів Російської імперії переломним: вони поволі почали здобувати не лише власні громадянські, а й національні права і свободи. Тим часом кінцевої декади добігав третій рік світової війни¹. Українська Центральна Рада, яка з березня 1917-го очолила національно-політичний рух свого народу, попри революційну ейфорію дуже скоро зіткнулася із кризовими явищами, що десятиліттями накопичувалися у країні та загострилися внаслідок військових і революційних подій. Чи не найскладнішою проблемою стала відсутність грошей у розпорядженні Генерального Секретаріату, щойно створеного (червень 1917-го) українського уряду². А проте від їх наявності залежав перебіг відродження практично всіх сфер як національного культурно-духовного життя, так і вітчизняного господарства.

Відстоюючи автономно-федералізм, провідники Центральної Ради протягом усього 1917 року не наважувалися перебрати від Петрограда у свої руки хоча б частину фінансово-економічного суверенітету, натомість вони безперестанно надсилали своїх делегатів-урядовців до Тимчасового уряду із проханнями, а згодом із вимогами, асигнувати грошову масу в розпорядження української крайової влади. Втім, грошей, що виділялися, не вистачало навіть на налагодження адміністративної влади на Київщині. А коли в російській столиці стався жовтневий переворот і владу

¹ 28 червня 1914 року, в Сараєві, столиці анексованої 1908-го Австро-Угорщиною Боснії й Герцеговини, було вбито спадкоємця австро-угорського престолу Франца-Фердинанда (нар. 1863 р.), небожа імператора Франца-Йосипа I, та його морганічну дружину — чеську графиню Софію Хотек фон Гогенберг (нар. 1868 р.). Стріляв 19-річний серб Гаврило Принцип, член таємної націоналістичної організації “Чорна рука”. Його постріл спровокував початок Першої світової війни. 4 липня 1914-го австро-угорський уряд висунув урядові Сербії нездоланні вимоги, аби потім “приступити до радикального вирішення питання шляхом військового втручання”.

² *Гай-Нижник П.* Фінансова політика Української Центральної Ради (1917—1918) // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів. Т. 3. — К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1999. — С. 356—400.

в Петрограді захопили більшовики, грошовий дефіцит загрожував задушити зародки української державності³.

Ні проголошена 20 листопада 1917 року III Універсалом фактична самостійність УНР (федеративний статус у небільшовицькій Російській Республіці), ні перші кроки в напрямі становлення національної фінансової системи не могли виправити ситуацію. Адже й на створення фінансової системи, й на налагодження системи податкових зборів із започаткуванням випуску власних грошових знаків також потрібні були кошти — чималі й терміново.

Саме в цей скрутний час уперше спостерігається зближення Української Народної Республіки із Французькою Республікою на офіційно-дипломатичному рівні, приводом для чого стала українська грошова проблема. Коли в листопаді 1917 року український генеральний секретар фінансових справ М. Туган-Барановський укотре перебував у Петрограді із завданням домогтися від Тимчасового уряду асигнування коштів для України, стався більшовицький переворот і фінансування уряду Центральної Ради припинилося. Саме в цей час українського міністра й запросив до себе французький посол у Росії Ж. Нуланс. Зазначивши, що “у Франції із глибоким співчуттям ставляться до українського руху”, посол запропонував Центральній Раді фінансову допомогу у вигляді грошової позики. Втім, надати її Франція хотіла не офіційно, а приватним чином, про що М. Туган-Барановський і повідомив голову Генерального Секретаріату В. Винниченка⁴. Голова уряду, у свою чергу, зачитав отриманий лист на засіданні свого Кабінету 1 грудня. Київські можновладці досить прохолодно поставилися до пропозиції, та все ж ухвалили доручити генсекретареві фінансових справ “розробити план фінансових операцій між Україною і Францією”⁵.

У зв'язку з цим цікавою є реакція на перспективу отримання Україною грошової позики від Франції близької до Центральної Ради, зокрема до партії соціалістів-федералістів, київської газети “Нова Рада”, яка у статті “Міжнародна економічна політика України” також доволі негативно поставилася до цієї пропозиції. Газета розгледіла в цьому намірі підступи капіталістів, “які охотяться вкласти свої гроші в промислові підприємства на Україні”. Йшлося, зокрема, про те, що Франція, прагнучи мати економічний зиск із незалежної України, а також заручитися її військовим потенціалом у боротьбі з Німеччиною й Австро-Угорщиною, в недалекому минулому не підтримала Центральну раду та її уряд у прагненні здобуття не лише незалежності України, а й навіть федеративного статусу у складі російської Республіки. Відтак пропонувалося вивести дипломатичні відносини зі сфери взаємних декларацій про дружбу “на ґрунт простого обрахунку”, тобто на чіткі фінансово-економічні відносини⁶.

³ *Гай-Нижник П.П.* Фінансові війни: Росія проти УНР (1917—1918 рр.) // Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва. — 2004. — С. 168—184.

⁴ *Дорошенко Д.* Історія України 1917—1923 рр.: У 2-х т. Т. 1. — К., 2002. — С. 178.

⁵ ЦДАВОВ України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 49.

⁶ Нова Рада. — 1917. — № 195.

То в чому полягав інтерес французького уряду? Звичайно ж, зацікавленість Франції як однієї із провідних країн Антанти Україною виникла не в листопаді 1917 року, тим паче не була проявом добродітності. Та й чи можливо це у великій політиці взагалі, ще й у часи знекровлюючої довготривалої світової війни? Немає сумніву, що інтерес країн Антанти, й зокрема Франції, спочатку був суто прагматичним. Вони прагнули зберегти єдину державну Росію, яка була б спроможна й надалі вести війну проти країн Північного блоку (Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Туреччини) й тим самим виконувати свої союзницькі зобов'язання. Крім того, теренами України простягнулася довга лінія європейського протистояння на світовому бойовищі (Південно-Західний і Румунський фронти); на серпень 1917 року у складі російської армії було до 27-ми українізованих дивізій⁷, які великою мірою могли посприяти хай не перемозі у війні, то принаймні утриманню на Сході Європи значної сили військ супротивника. Нарешті, в українську (переважно важку) промисловість свого часу було вкладено велику частку західноєвропейського капіталу⁸. Тому для Франції та інших країн Антанти було важливо ще й не допустити потрапляння України під вплив воюючих із ними центральноєвропейських держав.

До того ж саме на Францію було покладено завдання опікуватися збереженням проантантської позиції в політичних колах України. Ще 23 грудня 1917 року (за старим стилем) між Францією й Англією було укладено угоду про поділ колишньої Росії на “зони впливу”: французька визначалася на захід від rischi Керченська протока — гирло Дону — Дон — Царицин, англійська — на схід від неї. Більше того, до французької зони впливу було включено ще й Польщу, а до англійської — узбережжя Білого моря і Прибалтики⁹.

Виявлятися ця зацікавленість почала не з листопада 1917 року, як стверджувала наведена вище стаття “Нової Ради”, а щонайменше з літа того року. Саме тоді військові дипломати Антанти почали відвідувати Україну, зустрічатися з окремими політичними діячами, членами Центральної Ради й Генерального Секретаріату, активістами і провідниками політичних партій. Вони збирали інформацію про перебіг і можливий розвиток української революції, стан її збройних сил тощо¹⁰. Була й фінансова підтримка, але на приватному рівні. Наприклад, грошові виплати за проантантські публікації отримав ряд членів Центральної Ради, а через одного з лідерів УСДРП М. Порша на підтримку центрального органу української соціал-демократії “Робітничої газети” було передано 10 тис. руб.¹¹. М. Ковалевський у своїх

⁷ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. Т. 2. — К., 1992. — С. 606.

⁸ Гай-Нижник П. Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів. Т. 2. — К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1997. — С. 353—396.

⁹ Революция на Украине по мемуарам белых. — М.-Л., 1930. — С. 402.

¹⁰ Раковський І. Політика Франції щодо України в 1917—1918 рр. // Український історик. — 1988. — № 1—4. — С. 57—69.

¹¹ Копиленко О. “Сто днів” Центральної Ради. — К., 1992. — С. 126.

спогадах, що вийшли друком під назвою “При джерелах боротьби”, підтверджує ці факти та свідчить, що ще влітку 1917-го представники англійського і французького урядів, ведучи із представниками Центральної Ради переговори про допомогу Україні, пропонували їй для поліпшення фінансового становища у країні 10 млн дол.¹²

У серпні 1917 року Україну відвідав французький журналіст-міжнародник і водночас член палати депутатів Ж. Пелісьє. Вважається, що він фактично виконував в Україні розвідувальну місію¹³. Цим журналістом було зібрано багато відомостей про становище в Україні, які він 15 вересня того ж року надав уже знайомому нам послу Франції в Росії Ж. Нулансу у вигляді змістовного інформаційно-аналітичного звіту щодо українських справ на 27-ми сторінках, додавши багато важливих документів на 120-ти сторінках. Утім, поширювана ним у Франції інформація про Україну відіграла й позитивну роль, розвіявши упередження місцевої преси й політикуму, що в шатах Центральної Ради в Києві діє “банда фанатиків”, яка без жодних підстав руйнує країну в інтересах Німеччини¹⁴, та дедалі більше переконувала: в Києві формується така державна сила, що буде спроможна протистояти німецькому мілітаризмові.

Безпосередньо в Києві за розвитком подій стежив представник французького уряду при штабі Південно-Західного фронту генерал Табуї. 9 жовтня 1917 року він разом із полковником Перльє мав майже двогодинну зустріч із генеральним секретарем військових справ УНР С. Петлюрою та членами президії Генерального військового комітету України. Після проголошення Центральною Радою III Універсалу Україна де-факто оголосила себе незалежною державою. І хоча де-юре вона залишалася у федеративній спілці з демократичною Росією, її військово-політичні акції в міжнародній політиці значно зросли.

Не зволікаючи, 26 листопада того ж року, С. Петлюру відвідали полковники Чарльз, Гравьє й Перльє. Наприкінці листопада 1917-го генерал Табуї наніс візит генеральному секретареві міжнародних справ УНР О. Шульгину, якому, зокрема, заявив, що Франція із союзниками ставляться до України з великою симпатією, а позаяк “будування нової республіки та ще й серед таких обставин є справа нелегка, союзні правительства пропонують свою допомогу і запитують, що саме потрібно Україні, і чим вони можуть бути корисні”¹⁵. Причому допомога пропонувалася на вибір — або технічна, або грошми чи навіть крамом. Цілком очевидно, що час відвідини Табуї О. Шульгина в Києві із запитом про можливу допомогу з боку союзників та пропозиція надання грошової позики Ж. Нулансом М. Туган-Барановському в Петрограді збігаються в часі зовсім не випадково.

¹² Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви — до Леніна). — Хутір діда Петра (США), 1973. — С. 166.

¹³ Будков Д., Веденєєв Д. Слово правди про Україну. Міжнародна інформаційна діяльність Української держави 1917—1923 рр. — К., 2004. — С. 41.

¹⁴ Дорошенко Д. Знач. праця. — С. 174.

¹⁵ Там само. — С. 175.

3 грудня 1917 року, після розстрілу більшовиками в Могилеві генерала Духоніна, до Києва прибули на чолі своїх місій представники країн Антанти при російській Ставці верховного головнокомандуючого — генерали Бартер (англійської), Лаєрн (французької), Ромаї (італійської), Такаяначі (японської), Коанда (румунської), барон де Ріккель (бельгійської) та полковник Ленткієвич (сербської), яких зустрічала почесним маршем українська військова варта.

Тим часом фінансова ситуація в Україні не поліпшувалася. 13 грудня В. Винниченко, звітуючи про діяльність уряду, на VIII сесії Центральної Ради стосовно збору податків заявив, що їх “людність майже зовсім не платить, і Генеральний Секретаріат почуває велику грошову скруту”¹⁶. Грошова криза ускладнювала і внутрішньополітичну ситуацію у країні, котра цілком могла призвести до занепаду молоді державності.

Про це яскраво свідчить урядове засідання, що відбулося 15 грудня, коли генеральний секретар шляхів В. Єщенко повідомив колег, що вплив більшовизму в масах і в українському війську зростає, а сил для боротьби з ним у Генерального Секретаріату нема. Просування більшовиків, зазначав В. Єщенко, могли б допомогти зупинити залізничники, проте, аби вірно на них покластися, потрібні гроші. “Без грошей ніяка боротьба неможлива”, — наголошував він. С. Петлюра підтвердив, що становище є дуже загрозовим, а основна його причина — брак грошей. “Через це не можна послати агітаторів, задовольнити українське військо, серед якого шириться більшовизм, — зауважив він. — Треба виділити із складу Генерального Секретаріату групу Секретарів з особливими уповноваженнями щодо охорони Республіки. Коли нема вільних грошей, треба конфіскувати налічні капітали, де б вони не були”. М. Порш, пропонуючи негайно випустити українські гроші й тимчасово конфіскувати капітали ощадних кас, зробив разом із тим невтішний висновок: “Коли робітники і військо не одержать грошей, буде крах Республіки”¹⁷.

18 грудня генерал Табуї відвідав В. Винниченка й виголосив йому офіційну заяву. Говорячи, що союзні держави (Антанта) ще не прийняли офіційного рішення щодо України, французький представник, зокрема, зазначив: “Я вважав за свій обов’язок не дождатись офіційного мандату і прохати побачення з Вами, щоб не губити дорогоцінного часу, щоб не бути захопленими несподівано, коли б настав час діяти, і значить приготувати матеріал для евентуальної розмови про фінансову й технічну допомогу, яку б союзники могли дати Україні, щоб допомогти їй в її велетенській організаційній праці. Я щасливий виявити цю ініціативу, бо вчора увечері я дістав наказ запросити вас з огляду на фінансову й технічну допомогу, яку б Франція могла дати Україні, зазначити точно й передати до французького посольства якнайскорше [проекти] програм, які Український уряд думає реалізувати, та відповідні потреби”¹⁸.

¹⁶ Народня воля. — 1917. — 14 груд.

¹⁷ ЦДАВОВ України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 26. — Арк. 12 зв.-13.

¹⁸ Дорошенко Д. Зазнач. праця. — С. 175.

З огляду на французьку пропозицію й ситуацію, що склалася у країні, 23 грудня на черговому засіданні Генерального Секретаріату О. Шульгин запропонував принципово обміркувати справу щодо позики у Франції. Урядники, однак, не приділили належної уваги можливості отримати французькі гроші. Натомість О. Золотарьов висловив думку, що доцільніше було б “замість зовнішньої позики зробити внутрішню після того, як встановиться лад на Україні”, а М. Зільберфарб запропонував випустити внутрішню лотерейну позику. В результаті Кабінет пристав на пропозицію Румунії, яку озвучив Д. Коліух, та постановив приймати чеки румунського уряду на французькі й англійські банки в оплату за харчування румунської армії, яка потребувала до 6 млн пудів хліба й фуражу на місяць¹⁹.

Наступну спробу звернути увагу колег на перспективу французької грошової допомоги О. Шульгин зробив через тиждень, 29 грудня, конкретизувавши суму позики — 500 млн руб.²⁰. Чого хотіли у відповідь французи — здогадатися неважко. Той самий О. Шульгин згадував: “Плани-пропозиції представників Антанти зводились до того, щоб утворити з українців-воєнків кілька корпусів, які разом з чехо-словацькими полками, а також поляками, зайняли б найважливіші в стратегічному відношенні пункти на румунському і південно-західному (українському) фронтах і таким способом притягували б на цих фронтах певну кількість війська Центральних держав”²¹. На це М. Порш зауважив, що аналогічну грошову позику Франція пропонувала й Дону²², проте останній відмовився її взяти, після чого українські генеральні секретарі вирішили “обміркування цієї справи одкласти”²³.

Тим часом, попри таку невизначеність позиції офіційного Києва, Париж не полишав надії зблизитися з Україною, якщо сказати влучніше, залучити її на антантську військово-політичну орбіту. Наміри ці конкретизувалися, а заходи прискорилися після того, як В. Винниченко й О. Шульгин у розмові з колишнім англійським консулом П. Багге (18 грудня 1917-го) наголосили, що представники УНР уже розпочали мирові переговори з Центральними державами та мають намір довести їх до логічного завершення²⁴.

А проте 3 січня 1918 року генерал Табуї офіційно повідомив О. Шульгина, що його призначено представником Франції в Україні, а вже наступного дня у приміщенні Генерального Секретарства внутрішніх справ²⁵ французького генерала в

¹⁹ ЦДАВОВ України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 26. — Арк. 18.

²⁰ Там само. — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 136-136 зв.

²¹ Центральні держави — те саме, що держави Почвірного блоку (див.: *Дорошенко Д.* Зазнач. праця. — С. 178).

²² Варто зазначити, що Франція в особі Ж. Нуланса була готова визнати й більшовицьку владу та пропонувала матеріальну допомогу також більшовикам, зокрема Л. Троцькому, лише б завадити укладанню перемир'я з Центральними державами (див.: *Деникин А.* Гетманство и Директория на Украине // *Революция на Украине по мемуарам белых.* — М.-Л., 1930. — С. 136).

²³ ЦДАВОВ України. — Ф. 1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 136—136 зв.

²⁴ *Дорошенко Д.* Зазнач. праця. — С. 176.

²⁵ Генеральне Секретарство внутрішніх справ розташовувалося в Києві, у колишньому будинку генерал-губернатора на вул. Інститутській, 40.

супроводі новопризначеного віце-консула в Києві Арке та військових аташе полковників Ваньо й Денса прийняв голова Генерального Секретаріату УНР. У присутності інших українських урядовців Табуї звернувся до Винниченка із промовою, у якій, зокрема, знову торкнувся можливості надання Францією допомоги Україні²⁶.

Того ж дня на засіданні уряду²⁷ під головуванням В. Винниченка О. Шульгин знов ініціював з'ясувати принципову можливість одержання позики у Франції й Америки²⁸. Але й цього разу Генеральний Секретаріат прийняв досить “слизьке” рішення, на диво подібне до того, що вже ухвалювалося 1 грудня 1917 року із приводу листа М. Туган-Барановського і пропозиції Ж. Нуланса: “доручити Генеральному Секретарству Міжнародних Справ [О. Шульгину] в порозумінні з Генеральним Секретарством Фінансів вияснити конкретно і офіційно умови, на яких Франція може заключити з Україною фінансовий заєм”²⁹.

Невдовзі, 7 січня, тепер уже М. Порш говорить про потребу “скласти особливу комісію для в'яснення конкретних умов зовнішнього займу”³⁰. При цьому, однак, уже не вказувалося на можливу державу-кредитора, очевидно з огляду на перебіг перемовин у Бересті (сучасний Брест) із Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною. Втім, коштів, як і раніше, не вистачало, а тому було вирішено таки створити відповідну комісію у складі голови Генерального Секретаріату, а також генеральних секретарів у справах: фінансових, шляхів, військових і морських³¹.

Однак жодних дієвих кроків щодо з'ясування питання з позикою у Франції ні урядом УНР, ні утвореною ним комісією надалі зроблено не було (й найімовірніше не передбачалося). Тому генерал Табуї мусив сам 11 січня звернутися до Генерального Секретаріату міжнародних справ УНР із листом³², у якому він просив якомога швидше дати йому чітку відповідь: яку саме фінансову й технічну допомогу хотів би отримати від Франції уряд України³³. Неважко здогадатися, що відповіді, тим паче швидкої, не надійшло. О. Шульгин писав, що відповідь мали надати, але після наради, котра повинна була відбутися 11 (24) січня³⁴. Не встигли.

²⁶ Дорошенко Д. Зазнач. праця. — С. 177.

²⁷ На засіданні Генерального Секретаріату 4 січня 1918 року були присутні генеральні секретарі Винниченко, Ткаченко, Шаповал, Порш, Ковалевський, Зарудний, Стешенко, Антонович, їхні товариші (заступники) Мазуренко, Красковський, Хургин, Михайлов, виконуючий обов'язки генерального писаря Мірний і полковник Пількевич.

²⁸ ЦДАВОВ України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 93; ЦДАВОВУ. — Ф. 3690. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 56.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. — Арк. 94; ЦДАВОВ України. — Ф. 3690. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 57.

³¹ Там само.

³² Д. Дорошенко з цього приводу зауважує: “Не знаємо, чи внаслідок запитання Ол. Шульгина, чи з власної ініціативи” (див.: Дорошенко Д. Зазнач. праця. — С. 178).

³³ Дорошенко Д. Зазнач. праця. — С. 178.

³⁴ Там само. — С. 178, 179.

Варто зауважити, що генерал Табуї, дипломат і досвідчений офіцер, зрозумів причину зволікання: представники України весь цей час активно вели переговори в Бересті з делегатами від держав Почвірного блоку про укладення миру й отримання військової допомоги в боротьбі проти більшовиків, котрі на той час захопили мало не половину України. Гадаємо, він усвідомлював провал своєї місії, як, власне, й безвихідне становище уряду УНР щодо вимушеності звернення по австро-німецьку, зате безпосередню, швидку й дієву, допомогу. І все ж французький представник зробив ще одне, останнє, офіційне звернення до Генерального Секретаріату, до чого його зобов'язували й дипломатичні закони. Не дочекавшись відповіді від уряду УНР, Табуї надіслав йому ноту, в якій наголосив, що Париж вважатиме укладення Україною миру з Центральними державами актом, ворожим до Франції, а тому одразу ж відкличе своє визнання Української Народної Республіки³⁵. Попри це 9 лютого 1918 року в Бересті делегати Центральної Ради підписали від імені самостійної Української Народної Республіки мирний договір із представниками держав Почвірного блоку.

Французькі газети відреагували на це рішення уряду УНР різкими нападами на Україну на кшталт: “Зрада України” (назва статті в “l’Evenement”); “підлість України, яка встромила ніж у спину героїчній румунській армії” (“Victoire”); “мир падлюк і спекулянтів” (“Le Pays”); “мир жадоби і цинізму” (“Paris-Midi”), а “Le Temps” написав, що українські делегати, які підписали Берестейський мир, є лише тінню якогось уряду, а сам договір із ними (українцями) є нічим іншим як ще одним зайвим “шматком паперу”³⁶. Не варто й казати, що реакція офіційного Парижа була подібною, тільки по-дипломатичному стриманішою.

23 лютого генерал Табуї залишив Україну³⁷. Згодом, по закінченні Першої світової війни, переможці, а надто Франція, не забудуть цієї “зради” України, й на Паризькій мирній конференції претензії українців на побудову національної системи фінансів та в цілому на власну державність виявляться примарними.

³⁵ Дорошенко Д. Зазнач. праця. — С. 179.

³⁶ Там само. — С. 233.

³⁷ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — К., 2003. — С. 196.